

Anita Gamulin

Utvrđivanje na Makarskom primorju u vrijeme mletačko-turskih ratova na primjeru naselja Igrane

Anita Gamulin
Ministarstvo kulture i medija RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Splitu
RH – 21000 Split, Porinova 2

UDK: 711.559.6(497.583Igrane)(091)
Izvorni znanstveni rad/Original Scientific Paper
Primljen/Received: 22. 5. 2020

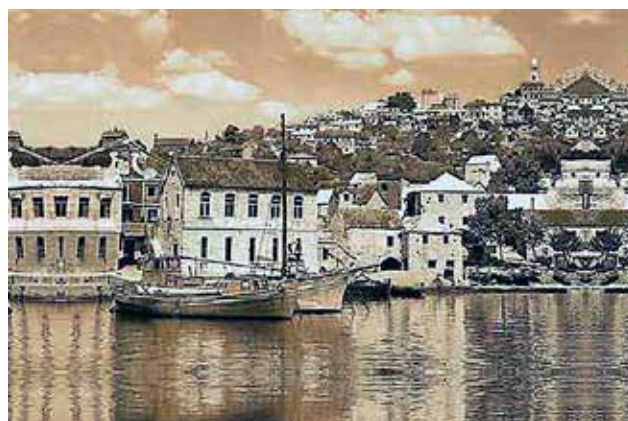
Ključne riječi: Makarsko primorje, Igrane, mletačko-turski sukobi, Zalina kula, utvrđeno groblje, utvrđeni stambeno-gospodarski sklop

Keywords: Makarska littoral, Igrane, Ottoman-Venetian wars, Zalina tower, fortified cemetery, fortified rural residential complex

U članku se daje pregled povijesnih prilika na Makarskom primorju za vrijeme mletačko-turskih sukoba, obrađuju se fortificirane građevine naselja Igrane kao doprinosi boljem razumijevanju prilika i načina utvrđivanja u Primorju. Kroz primjere utvrđenih građevina u Igranama obrađuje se tipologija građevina i obrambeni elementi, s naglaskom na Zalinu kulu kao najvažniju fortifikaciju naselja, daje se pregled prostornog razvoja građevine, uz opis njenog zatečenog stanja i provedenih građevinskih i konzervatorskih zahvata, kako povijesnih tako i recentnih.

UVOD

Makarsko primorje povijesno se dijelilo na Donje i Gornje makarsko primorje, Igrane su pripadale Donjem primorju,¹ a naselje se razvilo na padinama poluotoka uz more, osamnaest kilometara istočno od Makarske. Zaselak se na ovom položaju počeo razvijati tijekom 16. – 17. stoljeća, dok su zaseoci Gornjih Igrana smješteni na sjevernoj strani Biokova danas uglavnom napušteni, jer se stanovništvo postupno preseljavalo k moru, gdje su imali obradivu zemlju, vinograde i maslinike. Ruralnu cjelinu izgrađenu na padinama poluotoka uz more činile su stambeno-gospodarske kuće izgrađene u nizovima slijedom izohipsi terena koji se terasasto spušta prema moru, nad kojima je dominirala kula izgrađena na uzvisini radi obrane sela od turskih napada. Naselje uz more značajnije se razvija nakon potresa koji je 1962. godine pogodio Makarsko primorje,² a koji je kao i na čitavom Primorju potaknuo napuštanje starih zaselaka redovito izgrađenih na rubu flisne zone pod Bioko-

1 Pogled na naselje Igrane s juga, u prvom planu je stara uljara i ljetnikovac Šimić-Morović, a na uzvisini je Zalina kula i župna crkva Gospe od Ružarija sa zvonikom (fotografija bez datacije, autor nepoznat)

View of Igrane from the south, with old mill and villa Šimić-Morović in the foreground, and Zalina tower and parish church of Our Lady of the Rosary with its belfry on the hill (undated photograph, photographer unknown)

vom. Razvoj turizma, koji je u Igranama imao poticaj u izgradnji velikoga hotelskog kompleksa na samoj punti poluotoka,³ postao je uz maslinarstvo dominantnom privrednom granom te je posredno doveo do napuštanja tradicijskog načina života i privrjeđivanja, a time i do rastakanja tradicijskog graditeljstva, koje gubi svoje izvorne vrijednosti i prilagođava se novim potrebama stanovanja i privrjeđivanja (sl. 1) .

POVIJESNI OKVIR

Prostor Igrana bio je naseljen još u prapovijesno vrijeme, o čemu tek nedavno postoje konkretnija arheološka saznanja.⁴ Antički nalazi su brojniji, makar još uvijek nedovoljno

1 U Donje makarsko primorje spadaju naselja: Brela, Bast, Baška Voda, Veliko Brdo, Makar, Kotišina, Tučepi, Podgora, Drašnice, Igrane i Živogošće te grad Makarska.

2 O potresu u Makarskom primorju više u: BEZIĆ, NEVENKA, 1962., 67-73.

3 Odmaralište Igrane projektirao je 1973. godine arhitekt Ante Rožić. Hotel „Puntu“ projektirala je arhitektica Olga Pavlinović, hotel je 2015. godine renoviran i dograđen.

4 Arheološko rekognosciranje prostora Drašnica i Igrana proveo je Marinko Tomasović u razdoblju od 2007. do proljeća 2013. godine. Vidi: TOMASOVIĆ, MARINKO, 2012., 9-11.

sustavno istraženi. Uz arheološka rekognosciranja terena često su rezultat poljoprivrednih ili drugih zemljoradničkih aktivnosti. Na prostoru Igrana ističu se dva arheološka lokaliteta: teren uokolo crkve sv. Mihovila⁵ i prostor oko groblja sv. Spasa smještenog zapadno od današnjeg naselja.⁶ Na samom groblju moguće se nalazila ranokršćanska crkva, zasigurno srednjovjekovna, dok je na sjevernijem lokalitetu Mirine postojala rimska *villa rustica* uz koju se veže i obližni lokalitet Podoštra, izgrađen uz plodno zemljište na terasama i izvore pitke vode, o čemu do danas svjedoči terenom raspršena keramika.⁷ Visoko pod planinom u drevnim maslinicima smještena je ranoromanička crkva sv. Mihovila koju Pavuša Vežić datira u prvu polovinu ili drugu trećinu 12. stoljeća.⁸ Recentni nalazi pleternih ulomaka uzidani u nedaleku drašničku crkvu sv. Petra na Koledniku⁹ upućuju na kontinuitet života na ovim prostorima, gdje se još od kasne antike nastavlja život prožet agrikulturnom proizvodnjom i kršćanskom religijom.

Sredinom 15. stoljeća prostor Makarskog primorja nalazi se u sastavu Bosanskog kraljevstva, a strateški interes za ovo područje pokazuje i Mletačka republika, koja dolazi u posjed Primorja 1465. godine.¹⁰ Nakon pada Bosne 1463. godine osmanska opasnost približila se istočnoj obali Jadrana. Već 1465. godine Osmanlije su poduzeli novu ofanzivu protiv Hercegovine i počeli su se primicati Primorju.¹¹ Turskoj invaziji oduprli su se Mlečani, koji su kao saveznici i zaštitnici novog hercega Vlatka Kosače zadržali Imotsku krajinu i Makarsko primorje. Najstariji pisani dokument koji spominje selo Igrane seže u 1466. godinu, iz predosmanskog je razdoblja. U dokumentu koji herceg Stjepan Kosača upućuje Mletačkoj republici i traži da se selo Igrane potvrdi uglednom mletačkom vojniku Venturi de Mirabilibus, jer mu ga je herceg poklonio, spominje se selo Igrane koje ima oko pedeset stanovnika.¹² Iako su Imotska krajina i Makarsko primorje još uvijek u rukama Mlečana, nakon pada Počitelja u Hercegovini 1471. godine učestali su osmanski upadi na prostor Primorja, uključujući

pljačkanja i odvođenja stanovništva u ropstvo.¹³ Gornje makarsko primorje potpalo je pod tursku upravu najkasnije do 1492. godine, u čemu svjedoči niz dokumenata iz samostana u Zaostrugu.¹⁴ Donje primorje i grad Makarska odolijevali su zahvaljujući prirodnoj konfiguraciji terena, morskoj zaštiti s juga i planinskom masivu Biokova na sjeveru, no Osmanlije su ga konačno osvojili na zimu 1498. – 1499. godine. Pojedini izvori navode da je prostor Primorja pod Turcima već 1475. godine,¹⁵ što potvrđuju i najnovija istraživanja turskih isprava. U osmanskom defteru za područje Hercegovine iz 1477. godine nabrajaju se sva sela Makarskog primorja, među kojima i Igrane, navedeno kao *Igre*, za koje je navedeno da broji deset domova.¹⁶ Grad Makarska izuzet je iz navedenog popisa jer pada pod tursku upravu tek 1499. godine.¹⁷ Makarsko primorje pripadalo je carskom hasu, čime su preskočene obveze prema feudalcima, npr. spahijama. Primorje je u prvo vrijeme pripadalo dvjema nahijama, Mostarskoj i Humskoj, a selo Igrane pripadalo je džematu Miroslava, sina Sladića.¹⁸ Nahija Primorje, koja se prvi put spominje u turskim ispravama 1494. godine,¹⁹ odgovarala je u najranije vrijeme današnjem pojmu Makarskog primorja, prostoru između uvale Vrulja na zapadu i ušća Neretve na istoku, ubrajajući tu i sva sela na južnim padinama Biokova. Osmanlije prostor Krajine dobivaju pravno tek 1502., nakon mirovnog sporazuma s Mlečanima, a početkom 16. stoljeća Makarska postaje središte nahije. Plemenska organizacija stanovništva u selima, koja je na ovom prostoru postojala prije mletačke i turske okupacije, ostala je nepromijenjena.²⁰ Smatra se da su feudalni odnosi na relaciji zemljoposjednik – kmet bili nepoznanica na Makarskom primorju već od 14. stoljeća. Postojala je podjela na slobodne seljake s privatnim posjedima i sitne posjednike ili bezemljaše koji su radili kao najamnici ili zakupci, a taj se sustav zadržao i za vrijeme osmanske uprave.²¹ Tijekom mletačko-turskog rata 1537. – 1540. godine Mlečani su nakratko ponovno osvojili Makarsku, no već 1540. grad i Primorje ponovno su pod turskom vlašću.²² Lepantska bitka iz 1571. godine u kojoj je

5 Sporadične nalaze keramike istočno od crkve Marinko Tomasović datira u 3.-4. st., dok zapadnije od crkve nailazi na rimsku keramiku zajedno s ilirskom. Upozorava i na lokalitet Samograd jugoistočno od crkve prema Živogošću. Vidi: TOMASOVIĆ, MARINKO, 2012., 17-18.

6 Na groblju sv. Spasa sačuvan je antički sarkofag obilježen Kristovim monogramom i srednjovjekovni grobovi. Sjeverno od Igrana je crkva sv. Mihovila iz 11.-12. stoljeća. Vidi: VEŽIĆ, PAVUŠA, 1999., 20, 24-26.

7 Među nalazima dominiraju ostatci tegula, a pronađen je i ulomak antičke košnice, što upućuje na postojanje gospodarske aktivnosti. Vidi: TOMASOVIĆ, MARINKO, 2012., 18.

8 Konzervatorsko istraživanje i zaštitni radovi provedeni su kroz program zaštitnih radova na nepokretnim kulturnim dobrima Ministarstva kulture RH tijekom 90-ih godina 20. stoljeća; radove su vodile konzervatorice dr. sc. Zoraida Demori Staničić i Anita Gamulin. O crkvi sv. Mihovila vidi više u: VEŽIĆ, PAVUŠA, 1999., 20, 24-26, 32.

9 Tomasović ulomke datira u drugu polovinu 8. ili početak 9. stoljeća, a pretpostavlja i postojanje ranokršćanske crkve. Vidi: TOMASOVIĆ, MARINKO, 2012., 23-24.

10 ČOLAK, NIKOLA, 1959., 88. Lulich navodi da su herceg Vlatko i njegov sin Vladislav prodali Makarsko primorje Mlečanima 1483. godine. Vidi: LULICH, ANTONIO, 1860., 33-34.

11 ŠABANOVIĆ, HAZIM, 1959., 44.

12 LJUBIĆ, ŠIME, 1891., 355.; JURIŠIĆ, KARLO, 1970., 99.

13 ŠUTIĆ, BALDO, 2012., 52.

14 JURIŠIĆ, KARLO, 1972., 1.

15 Kao vrijeme konačnog osvajanja Makarskog primorja od strane Osmanlija spominju se godine 1492. i 1496., kraj 1498., početak 1499., početak 16. stoljeća, dok se u novijih autora spominje godina 1475. Vidi: ŠUTIĆ, BALDO, 2012., 51-67.

16 UJDUROVIĆ, MIROSLAV, 2002., 16.

17 U defteru iz 1477. godine koji poimenično navodi nazive naselja i popis stanovnika u sandžaku Hercegovina uključena je većina naselja Makarskog primorja: Igrane, Drvenik, Zaostrug, Makar, Brela, Bast, Podgora, Dračnica, Podaca i Tučepi, izuzev grada Makarske. Vidi: ALIČIĆ, S. AHMED, 1985., VI., ŠUTIĆ, BALDO, 2012., 52.

18 JOVIĆ, NEVEN, 2016., 108.

19 U nahiji Primorje spominju se krajem 15. i početkom 16. stoljeća sela: Brehla (Brela), Dračnica, Igrane, Kotišina, Makar, Makarska, Zaostrug, Podgora, Tučepi, Živogošća, Brist, Bačina, Drvenik, Gradac, Podaca, Otoča, Jasenica, Rogoznica i Grnčarić. Vidi: ŠABANOVIĆ, HAZIM, 1959., 162.

20 ČOLAK, NIKOLA, 1959., 89.

21 JOVIĆ, NEVEN, 2016., 109.

22 KADČIĆ PEKO, PETAR, 1863., 93. Godine 1537. – 1540. traje tzv. rat Svete lige.

kršćanska vojska izvojevala pobjedu nad turskom mornaricom imala je odjeka i na prostoru Primorja, kada se tridesetak sela Makarskog primorja, među kojima i Igrane, dragovoljno stavilo pod mletačku upravu.²³ Na ovaj događaj ubrzo je odgovorio mletački dužd Alojzije Mocenigo izdavanjem dukale 4. studenoga 1571. godine, kada je sve stanovnike navedenih sela proglasio mletačkim podanicima i primio ih pod zaštitu Republike, uz obavezu plaćanja poreza od 300 talira godišnje koji su se trebali plaćati mletačkoj blagajni u Zadru, kao što su činili i Omišani, koji su već od ranije mletački podanici.²⁴ Iz navedenog poreza Mletačka se republika obvezala izgraditi utvrde za obranu Primorja, do čega nikada nije došlo.

U opisu bosanskog pašaluka iz vremena oko 1624. godine u popisu naselja hercegovačkog sandžaka spominju se Igrane te se navodi da selo ima 20 kuća.²⁵ U *Darovnici* iz 1628. godine kojom seljaci iz Živogošća daruju novoosnovanom franjevačkom samostanu sv. Križa u Živogošću posjede, među potpisanim svjedocima *Darovnice* spominju se *ljudi izvanjski*, dakle oni koji nisu bili iz Živogošća, na drugom mjestu se spominje *Bartuo Čabarić iz Igrane*.²⁶

U surovim prilikama dugotrajnog Kandijskog rata (1645. – 1669.) stanovništvo Primorja na valove je bježalo na obližnje otoke bojeći se turske odmazde, preostali su se sklanjali u ono malo slabih utvrđenja, a manji broj naoružanih plemića i mještana organizirali su se u hajdučke skupine kako bi odolijevali turskim napadima i ujedno poduzimali protunapade upadima na turski teritorij. Detaljan opis prilika i četovanja u razdoblju od 1622. do 1686. godine opisao je u svojoj Kronici, tkz. *Libretinu* suvremenik događanja fra Pavao Šilobadović.²⁷

Godine 1646., u osvit Kandijskog rata (1645. – 1669.), došlo je do pobune stanovništva u Primorju koju je organizirao biskup fra Petar Kačić²⁸ na poticaj Mlečana, koji su pobunjenike

23 Mjesta Brela, Slime i Bast „skupa s drugih 27 sela“ dragovoljno se stavljaju pod mletačku upravu. Vidi: ČOLAK, NIKOLA, 1959., 89., RAVLIĆ, JAKŠA, 2000. (1934.), 78. Jurišić navodi sva sela koja se dobrovoljno stavljaju pod Mletačku upravu: Rogoznica, Kučiče, Svinišće i Slime s omiškog prostora, zatim sela s prostora Makarskog primorja: Gornja Brela, Donja Brela, Bast, Veliko Brdo, Makar, Kotišina, Tučepi, Podgora, Drašnice, Igrane, Živogošće, Drvenik i Zaostrog, Podaca (navodi se Poca), Brist s izabiokovskim Grnčenikom, Gradac (Lapčanj), te sela neretvanskog područja: Bačina sa zaseokom Poca, Pasičina (Staevecima) sa zaseocima Brist i Crnoća, Plina s danas nepoznatim toponimima Grasnice i Nove kuće. Vidi: JURIŠIĆ, KARLO, 1974., 213.

24 JURIŠIĆ, KARLO, 1972., 97.

25 RAČKI, FRANJO, 1882., 178.

26 Tekst *Darovnice* koja se čuva u Arhivu franjevačkog samostana u Živogošću kao cjelovit tekst prvi put je objavio Karlo Jurišić. Vidi: JURIŠIĆ, KARLO, 1972., 282-283., JURIŠIĆ, KARLO, 1999., 78-80.

27 Šilobadović precizno, vezano na datume događanja opisuje četovanja, turske upade ili prodore lokalnih grupa na turski teritorij, navodeći brojem stradale na obje strane, zarobljene te veličinu organiziranih skupina. Vidi: SOLDI, JOSIP ANTE, 1993., 15-68.

28 Biskup fra Petar Kačić u Izvještaju o stanju makarske biskupije iz 1650. godine navodi: „...Makarska se zajedno sa 23 sela Primorja i Krajine priklonila Veneciji, a ostali daleko veći dio biskupije i dalje je pod Turcima. Turci su za osvetu opustošili i spalili grad i spomenuta sela, a stanovništvo je dijelom zarobljeno, a dijelom se razbježalo... Vjernike koji su se razbježali i posakrivali po obližnjim brdima i špiljama ili na otoke hvarske i korčulanske biskupije pohađa biskup osobno.“ Vidi: KOVAČIĆ, SLAVKO, 1975., 49-50.

opskrbili oružjem. Zalina kula u Igranama igrala je tijekom Kandijskog rata značajnu ulogu u obrani naselja. Godine 1663. Osmanlije su napali Igrane i Drašnice radi pljačke, ali su imali značajne gubitke.²⁹ Zalina kula je ponovno napadnuta 1687. godine, kada je uspješno obranjena.³⁰

Razdoblje turske uprave na prostoru Makarskog primorja slabo je poznato razdoblje povijesti. Grad Makarska bio je od posebnog interesa za Osmanlije, budući da se razvijao kao trgovište (skela), posebno za izvoz soli prema unutrašnjosti, pa su ga Osmanlije utvrdile, a ostao je jedini osmanlijski utvrđeni grad na hrvatskom dijelu Jadrana. Za ruralna područja Primorja nije postojao veći interes s obzirom na to da je njihova ekonomska moć bila iznimno slaba, poljoprivreda je bila ometana stalnim turskim upadima pa je jedva dostajala za lokalne potrebe, a životne su prilike bile iznimno oskudne, što je u valovima dovodilo do iseljavanja stanovništva na otoke pod mletačkom upravom (Brač, Hvar, Korčula) pa i na talijansko kopno (pokrajina Molise). Lokalne zajednice zadržale su gotovo srednjovjekovnu organizaciju s glavarem sela na čelu, a u ratnim su se okolnostima samoorganizirale u čete koje su branile vlastiti teritorij, ali se i zalijetale u pljačku na neprijateljski teritorij. Obrana Primorja ovisila je o samoobrani samih Primoraca, koji su u graničnom području, uglavnom van dosega Mletačke uprave, ali i bez pomoći turske države u čijoj su se jurisdikciji uglavnom nalazili, obranu svojih područja organizirali uglavnom o vlastitom trošku, gradeći obrambene građevine shodno vlastitim mogućnostima. Najprimitivniji refugiji nastajali su pregrađivanjem špilja,³¹ a za obranu sela i zaštitu vlastitih života i imovine gradile su se kule³² ili druge fortifikacijske građevine. Brojna makarska sela imala su vlastite kule za obranu³³, dok su manja sela koja si to nisu mogla priuštiti nalazila zaštitu u susjednim, bolje organiziranim selima.³⁴ Za zaštitu su se gradili kašteli³⁵ na takav način da su se pregrađivale plitke biokovske špilje, a kašteli su uz obranu omogućavali stanovništvu dulji boravak. Početkom 18. stoljeća u mirnijem poslijeratnom razdoblju stanovništvo se počinje spuštati uz more, plemići

29 Pavao Šilobadović u svojoj kronici piše: „1663. Gospoiščaka na 16. - Istoga dneva druga vojska udari na Igrane i na Drašnice (!), 1600 ljudi. Opališe oba sela, odagnaše goveda 50 a male živine 100, ali se malo pofališe jer ji ubiše 40, a raniše 26.“ Vidi: SOLDI, JOSIP ANTE, 1993., 22.

30 ZLATOVIĆ, STIPAN, 1897., 110.

31 Špilje kao refugiji postojale su u Bastu, Velikom Brdu, Tučepima, Drašnicama, Podgori i Bristu.

32 Na području Makarskog primorja među najočuvanijima ističemo kulu na Zelenki u Makarskoj, Šarića, Bušelića i kulu u Sridi Sela u Tučepima, Kulu na obali, Roščića i Šundića kulu u Podgori, kulu u Podaci, Grmi, a još je velik broj kula sačuvan u arheološkom sloju ili se samo spominje u izvorima.

33 Posebno ističemo kule u Tučepima, Podaci i Podgori.

34 Na primjer, stanovnici naselja Brist koje nije imalo vlastitu kulu za obranu sklanjali su se u kulu u obližnjem selu Podaci.

35 Sačuvani su Veliki i Mali kaštel u Kotišini, kaštel u Makru i više kaštela u Podgori.

2 Igrane, Austrijski katastar, 1835. godina, Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju

Igrane, Austrian land cadastre, 1835, State Archives in Split, Archive of Maps of Istria and Dalmatia

grade ljetnikovce³⁶ uz svoje posjede, od kojih neki nose i obrambene karakteristike, dok se ruralno stanovništvo organizira u utvrđene stambeno-gospodarske sklopove.³⁷ Makarska plemićka i veleposjednička obitelj Ivanišević gradi ljetnikovac u Igranama uz more, koji je kasnije ženidbenim vezama pripao igranskim obiteljima Šimić-Morović. Kasno-barokni ljetnikovac reprezentativnim je pročeljem okrenut k moru, ima kapelicu s vanjskim pristupom i prema zapadu ograđeni vrt uz koji je postojalo manje kolonatsko naselje s nizom prizemnica s gospodarskim dvorištima ograđenim zidom.³⁸ Ljetnikovac je sagrađen u kasnom 18. stoljeću nad ostatcima ranijeg sklopa i kasnobaroknim oblikovanjem glavnoga, istočnog pročelja najreprezentativnija je građevina u Igranama.³⁹ Crkva sv. Mihovila sve do 1633. godine spominje se kao župska, godine 1753. na položaju iznad Zaline kule sagrađena je nova župna crkva Gospe od Rozarija, koja će početkom 20. stoljeća dobiti reprezentativni zvonik oblikovan po uzoru na zvonik sv. Duje u Splitu,⁴⁰ koji danas dominira vizurom naselja (sl. 2).

36 Veleposjedničke i plemićke obitelji Makarskog primorja uz svoje posjede uz more grade ljetnikovce: Grubišić, Ivanišević i Kačić-Čobrnčić u Tučepima, dva ljetnikovca Ivičević u Drveniku, ljetnikovac Ivanišević i Mrkušić u Podgori, ljetnikovac Diana-Kačić Miošić u Bristu, od kojih neki imaju i obrambene arhitektonske elemente. Više o ljetnikovcima Makarskog primorja vidi u: DEMORI STANIČIĆ, ZORAIDA, 2006, 131-142.

37 Utvrđeni stambeno-gospodarski sklopovi Filipovići i Kričak grade se u Brelima, Kačića dvori se grade u Bratušu, a naselje Baška Voda nastaje od više utvrđenih stambeno-gospodarskih sklopova.

38 Manje kolonatsko naselje izgrađeno uz ljetnikovac Šimić-Morović u Igranama nastaje više od 200 godina nakon kaštelanskih utvrđenih naselja; moguće je u odnosu organizacije prostora na relaciji veleposjednik – kolon povući paralelu s planiranim naseljima u Kaštel Gomilici, Kaštel Lukšiću, Kaštel Starom, Kaštel Novom i drugima. Iako je kod kaštelanskih naselja koja nastaju na samom početku 16. stoljeća redovito riječ o većim naseljima s definiranim obrambenim elementima, koncept osiguravanja smještaja za vlastite kolone uz ljetnikovac ima određene poveznice s igranskim primjerom. Vidi: MARASOVIĆ, KATJA, 2002., 76, 144, 228, 258 i dr.

39 DEMORI STANIČIĆ, ZORAIDA, 2006., 136-137.

40 Zvonik je sagrađen u razdoblju od 1923. do 1925. godine prema projektu arhitekta Nikole Perića. Vidi: <https://igrane.org/hr/15/zupna-crkva-crkva-gospe-od-ruzarija> (3. 5. 2020.); JURISIĆ, HRVATIN GABRIJEL, 1998.-1999., 347-348.

2a Igrane, orto-foto pogled i položaj Zaline kule, Geoportal, 2021.

Igrane, orthophoto view and location of Zalina tower, Geoportal, 2021

U ovom tekstu posebnu pozornost posvećujemo igranskim utvrđama, kako bismo rasvijetlili način obrane jedne manje ruralne zajednice u zahtjevnim vremenima 16. i 17. stoljeća, na granici dvaju sukobljenih svjetova, Mletačke republike i Turskog carstva, gdje lokalna zajednica vlastitim naporima, bez pomoći državnih struktura i vojnih inženjera gradi građevine za vlastitu obranu, među kojima se posebno ističe Zalina kula.

UTVRĐENJA NA PROSTORU IGRANA

U igranskom zaseoku Markovićima, već duže vrijeme napuštenom i većim dijelom ruševnom,⁴¹ tako da mu se gubi svaki trag, prema povijesnim izvorima postojala je kula ili utvrđena kuća.⁴² Materijalne ostatke ove građevine koju Nevenka Božanić-Bezić smješta na prostoru između crkve sv. Mihovila i crkve sv. Spasa⁴³ nije moguće ubicirati, no zaselak Markovići imao je svoje junake u borbi protiv Osmanlija, koje spominje Andrija Kačić-Miošić u zbirci poezije *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*.⁴⁴ Vrijednost djela Kačića-Miošića kao povijesnog izvora sastoji se ponajviše u tome što je u pjesmama donio brojna nepoznata imena lokalnih harambaša i drugih nepoznatih ratnih sudionika, vrlo često poimenice ih nabrajajući, čime je trajno zabilježio

41 Nevenka Bezić-Božanić već je prije 1970. godine prilikom konzervatorskog obilaska lokaliteta opisala ruševno stanje zaseoka i nemogućnost utvrđivanja položaja kule koja je bila poznata iz izvora. Vidi: BEZIĆ, NEVENKA, 1970., 323.

42 BOŽANIĆ-BEZIĆ, NEVENKA, 1970., 323.

43 BOŽANIĆ-BEZIĆ, NEVENKA, 1970., 323.

44 Zbirka poezije *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* tiskana u Veneciji 1756. godine jedno je od najvrjednijih djela hrvatske književnosti 18. stoljeća. Pisana je na štokavskoj ikavici uglavnom u desetercu, s osloncem na narodno pjesništvo. U mnogim pjesmama nižu se imena likova s kratkim atribucijama i najčešće jezgrovitim prikazom njihovih junačkih djela, koja prevladavaju u drugom dijelu knjige, gdje Kačić tematizira mletačko-turske ratove. Sam Kačić je u predgovoru drugog izdanja 1759. godine istaknuo kako mu je najbitnija bila povijesna vjerodostojnost. Zbirka je imala nemjerljiv utjecaj na razvoj hrvatskoga standardnog jezika, a do 2. svjetskog rata čitana je i recitirana napamet u mnogim selima svih dijelova Hrvatske. Vidi: Hrvatski biografski leksikon, Dukić, Davor (2005.), preuzeto 21. srpnja 2013.

osobe i događaje značajne za lokalnu povijest.⁴⁵ U 113. pjesmi *Slidi pisma o vitezova Primorskih Kačić-Miošić* pjeva o junacima Makarskog primorja, a donosimo izvadak koji se odnosi na igranskog junaka Deli-Markovića:⁴⁶

*Igrane je selo ponosito,
ponosito ter je glasovito,
jer porodi tića sokolića,
po imenu Deli-Markovića.*

*Slave njega latinska gospoda
i delije našega naroda,
jer bijaše Deli-Markoviću
na oružju drugi Kraljeviću.*

*Kada godir na vojsku iđaše,
vazda turske glave odsicaše;
već se taki ne rodi vojvoda
od Primorja, mista kamenoga.⁴⁷*

Na lokalitetu Kulina, na udaljenosti od oko stotinjak metara sjeveroistočno od igranskog groblja, nalaze se arheološki ostatci utvrđene građevine na kojoj je sačuvan niz puškarnica.⁴⁸ Dimenzije građevine prvi je detaljnije opisao Karlo Jurišić još 1999. godine, kada navodi da su na terenu sačuvani arheološki ostatci građevine tlocrtnih dimenzija 17 x 18 metara, a zidovi su sačuvani u visini od 2-3 metra.⁴⁹ Tlocrtni gabariti građevine znatno odstupaju od uobičajenih tlocrtnih dimenzija kula kakve nalazimo na prostoru Makarskog primorja, stoga pretpostavljamo da se radi o stambeno-gospodarskoj ili gospodarskoj utvrđenoj građevini, izgrađenoj vjerojatno na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće,⁵⁰ a koja je izgrađena u blizini obradivih površina, zbog udaljenosti zaselaka koji su smješteni sjevernije pod Biokovom, a kojima su navedene obradive površine pripadale.

45 VRANDEČIĆ, JOSIP, 2007., 304.

46 Više je pripadnika igranskog roda Delimarković koji su zauzimali visoke časničke položaje kapetana, bojnika i kolunela. Među njima se ističe Mikula Delimanović koji je nosio titulu *kavaljera* (viteza) Svetog Marka, a sudjelovao je na egejskom bojištu oko 1650. godine. Njegovi sinovi Marko i Bartul sudjelovali su u Kandijском ratu, u kojem su i poginuli, Marko prilikom zauzimanja Zadvarja 1648. godine, a Bartol kao kapetan na Kandiji. Vidi: RIMAC, MARKO, 2020., 20-22.

47 KAČIĆ-MIOŠIĆ, ANDRIJA, 1889., 384, 386, 421.

48 Već Nevenka Božanić-Bezić navodi da je iz ruševnih ostataka teško odrediti radi li se o kuli, dijelu obrambenog zida s puškarnicama ili nekoj kući koja je služila vlasnicima polja i vinograda za obranu, pa je radi sigurnosti imala nešto jače zidove s puškarnicama. Vidi: BOŽANIĆ-BEŽIĆ, NEVENKA, 1970., 323-324.

49 JURIŠIĆ, KARLO, 1999., 77.

50 BEŽIĆ BOŽANIĆ, NEVENKA, 1970, 323.; JURIŠIĆ, KARLO, 1999., 77. Na lokalitetu je nađen srebrni pečatnjak s natpisom SG. M. MATIJAŠEVIĆ. Jurišić zaključuje da je pečatnjak pripadao obitelji Matijašević iz Drašnica, i to onoj koja je nosila nadimak Knez. Matijaševići se u arhivskim vrelima spominju u Drašnicama u prvoj polovini 17. stoljeća, u *Darovnici* iz 1628. godine kojom seljaci iz Živogošća daruju samostanu posjede. Među potpisanim svjedocima *Darovnice* spominju se *ljudi izvanski*, dakle oni koji nisu bili iz Živogošća, na prvom mjestu se spominje *Ivaniš Matijašević iz Drašnica*. Vidi: JURIŠIĆ, KARLO, 1972., 282-283.; JURIŠIĆ, KARLO, 1999., 78-80.

3 Igrane, lokalitet Kulina (objavio Karlo Jurišić 1999. godine)
Igrane, Kulina site (published by Karlo Jurišić, 1999)

Petar Kadčić Peko pišući o nastanku Franjevačkog samostana u Živogošću⁵¹ navodi da su se mostarski franjevci, kada su napustili svoje boravište u Drašnicama, kamo dolaze 1580. godine, a prije doseljavanja u Živogošće 1584. godine,⁵² nakratko zaustavili na nekoj lokaciji kod Igrana. Pisac navodi: ... *prije biahu naselili u Stojnom polju kod Drašnica, na razvalinama nepoznate dobe, pak prognani od kneza Matijaševića prišli u Žanjevo kod Igrana, (i odatle) godine 1612. (u Živogošću) utemelje sad postojeći samostan*. Iako privremeno boravište franjevaca na njihovom putu iz Drašnica u Živogošće do danas nije ubicirano, valja napomenuti da je gore navedeni lokalitet u narodu poznat pod nazivom *manastir*⁵³ pa ga možda valja razmatrati i kao potencijalno privremeno boravište franjevaca,⁵⁴ što bi svakako trebalo potkrijepiti arheološkim istraživanjima (sl. 3).

Južno od magistrale, a zapadno od današnjeg naselja Igrane nalazi se ograđeno groblje, smješteno na katastarskoj čestici oznake k.č.zgr. 220 i k.č.zem. 2153 k.o. Igrane. Širi lokalitet groblja prepoznat je kao antički lokalitet, a rimska gradnja ubicirana je i na obližnjem lokalitetu Mirine. Na igranskom groblju sačuvani su ostatci pravokutne apside

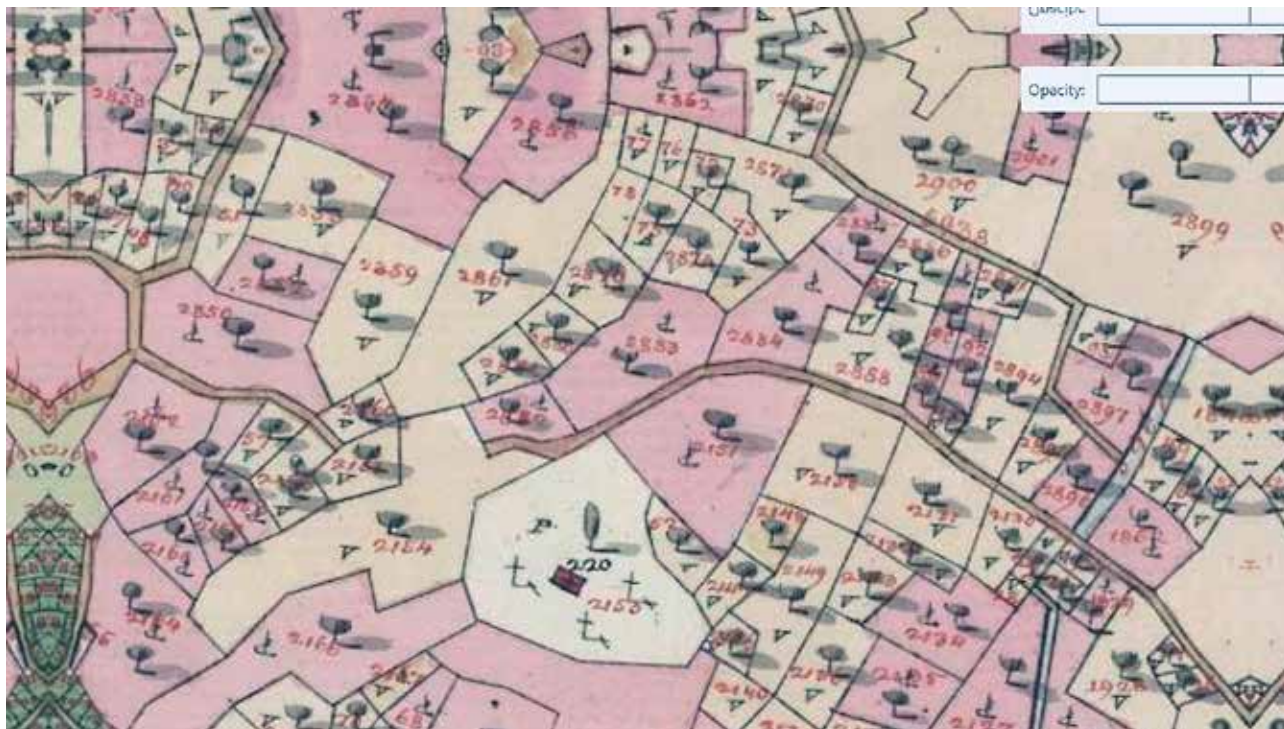
51 KADČIĆ PEKO, PETAR, 1863., 108.

52 Čini se da je do 1600. godine franjevačko prebivalište u Drašnicama steklo status pravog samostana, no već 1623. godine samostan je napušten, kako se čini iz više razloga, ne samo zbog turskog ugnjetavanja, već i zbog loše klime, jakih bura i posolica, škrte zemlje i siromašnog puka, ali i zbog čestih potresa koji su pogadali ovo područje. Vidi: JURIŠIĆ, KARLO, 1972., 127.

Pojedini izvori bilježe godinu 1612. kao godinu osnivanja franjevačkog samostana u Živogošću, koji je potvrđen na Saboru franjevačkog reda 1614. godine. Vidi: ZLATOVIĆ, STJEPAN, 1888., 55, 266.; BARJAKTAREVIĆ, SULEJMAN, 1961., 384.; BOŽANIĆ-BEŽIĆ, NEVENKA, 1970., 324.; JURIŠIĆ, KARLO, 1972., 104.; BADURINA, ANDELKO, 1984., 249.

53 BOŽANIĆ-BEŽIĆ, NEVENKA, 1970., 324.

54 Ovu je pretpostavku navela Nevenka Božanić-Bezić. Vidi: BOŽANIĆ-BEŽIĆ, NEVENKA, 1970., 324. Marinko Tomasović navodi da je riječ o predaji koja ne mora nužno biti utemeljena i predaju o samostanu vezuje za obližnji arheološki lokalitet Mirine. Vidi: TOMASOVIĆ, MARINKO, 2012., 19., bilj. 53.

4 Austrijski katastar groblja i crkve sv. Spasa i refugija, 1835., detalj groblja
Austrian land cadastre record of the cemetery, church of St Saviour and refuge, 1835, detail of the cemetery

5 Današnje stanje obrambenog zida refugija (foto: A. Gamulin, 2018.)
Present state of the refuge defensive wall (photo: A. Gamulin, 2018)

srednjovjekovne crkve koja je porušena 20-ih godina 20. stoljeća, a uokolo crkve nalaze se stećci.⁵⁵ Na groblju su sačuvani reutilizirani poklopac antičkog sarkofaga i poklopac ranokršćanskog sarkofaga.⁵⁶ Unatoč kontinuiranim novim ukopima koji poništavaju ranije slojeve, na groblju nalazimo grobne ploče iz 15. stoljeća pa je evidentan kontinuitet ukapanja, stoga i potreba da se u razdobljima osmanlijskih osvajanja groblje dodatno utvrdi obrambenim zidom. Sagrađeni obrambeni zid građen lomljenim kamenom u mortu,

55 JURIŠIĆ, KARLO, 1969., 141-142.; BOŽANIĆ-BEŽIĆ, NEVENKA, 1970., 297.; BOŽEK, SANJA – KUNAC, ANA, 1998., 40.; TOMASOVIĆ, MARINKO, 2012., 18.

56 TOMASOVIĆ, MARINKO, 2012., 18-19.

organičnog oblikovanja, do danas je samo djelomično sačuvan u izvornom obliku. Na prostoru Makarskog primorja sačuvana su utvrđena groblja u Tučepima, jugoistočno od zaseoka Srida Sela, uz nekadašnju crkvu sv. Ante, a današnju kapelu sv. Roka, dok je najbolje sačuvano utvrđeno groblje u Živogošću – Muravi uz crkvu sv. Dominika. Na prostoru Srednje Dalmacije utvrđeno groblje nalazimo još u Dugopolju, pa načelno možemo zaključiti da je riječ o relativno rijetkom načinu utvrđivanja u tipu refugija, redovito na prostorima gdje su izostala jača utvrđenja ili se nisu nalazila dovoljno blizu da pruže zaštitu (sl. 4, 5).

ZALINA KULA, k.č.zgr. 150 k.o. Igrane

Kula u Igranama, poznatija kao Zalina kula, jedna je od značajnijih kula Makarskog primorja. Vezana je uz ime primorskog serdara i kapetana Ivana Antičića Zale (+1692.),⁵⁷ koji je 1687. godine junački obranio Igrane od osmanlijskog napada.⁵⁸ Fra Pavao Šilobadović, suvremenik događanja Kandijskog rata, u *Libretinu* opisuje dva događaja, napad na Igrane 1663. godine i pohod Ivana Zale 1664. godine prema mostarskom Blatu:

1663. gospojšćaka na 16. -istoga dneva druga vojska udari na Igrane i na Dračnice (!), 1600 ljudi. Opališe oba sela,

57 Zlatović govori o borbi za kulu 1687. godine. Vidi: ZLATOVIĆ, STIPAN, 1897., 110.; BOŽANIĆ-BEŽIĆ, NEVENKA, 1970., 321., bilj. 42.; TOMASOVIĆ, MARINKO, 2013., 69.

58 ZLATOVIĆ, STIPAN, 1897., 110. Petar Kadčić Peko navodi: „Igrane ima starinsku kulu, s koje Sale, zapovjednik omiriv iz šibe, prebije barjak i znom usmrtni barjaktara turskoga na planini.“ Vidi: KADČIĆ PEKO, PETAR, 1863., 99.

*odagnaše goveda 50 a male živine 100, ali se malo pofališe jer ji ubiše 40, a raniše 26. ...*⁵⁹

1664., miseca sičnja na 12. harambaša Ivan Zale, samo 60 junaka, dogna iz mostarskoga Blata male živine 250 a goveda 3i svi zdravo. f. B.⁶⁰

Godine 1663. vojska Ali paše Čengića udarila je prvo na Kotišinu, Tučepe i Podgoru, a zatim na Igrane i Drašnice, koje su spalili i oteli nešto stoke, ali su sami imali velike gubitke. Kačić pripisuje smrt osmanskog zapovjednika Kurbegovića iz Gabele upravo Tomici Antičiću, koji je uz Zalu (Ivana) Antičića zapovijedao Igranama.⁶¹ Poznato je da je Tomica Antičić bio stariji, ali rodbinski odnos dvaju junaka nije do kraja razriješen. Budući da se Zale Antičić u oporuci potpisao kao Tomičić, a pod tim se imenom navodi i 1687. godine kao zarobljenik kod Zadvarja, Rimac smatra da je Tomica Antičić mogao biti Zalin otac ili djed.⁶²

Ivan Antičić Zale postao je 1685. godine primorskim serdarom, a 1691. godine kapetanom, da bi konačno bio promoviran u upravitelja (guvernera) oružja u Makarskom primorju.⁶³ Andrija Kačić-Miošić u zbirci poezije *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* u ranije spomenutoj pjesmi *Slidi pisma o vitezova Primorskih* spominje zasluge serdara Zale i vojvode Tomice, obojice iz roda Antičića:

*Zmija biše Zale iz Igrane,
kujino se čuje na sve strane:
biše serdar rata od Kandije
i delija, pobre, od starine,
Soko biše Tomica vojvoda
od Igrane, sela malenoga,
koji često na mejdan idaše
ter mejdane Turkom odnosaše.*

*Ako želiš znati, pobratime,
od koga je Zale iz Igrane
i Tomica, na glasu vojvoda,
poslušaj me, kazat ću ti pravo.*

*Oni jesu roda Antičića,
od kolina, pobre, junačkoga,
od koga su bili kapetani,
koluneli i mladi serdari.*⁶⁴

Kačić spominje Zalinu kulu i kada govori o Grguru Miošiću, junaku Kandijskog rata, koji je kod Zaline kule pogubio

barjaktara neprijateljske vojske:

*On pogubi dva zmaja ognjena:
Više Graca Hasana Babića,
Unkraj bile kule od Igrana
Barjaktara Šarića Omera.*⁶⁵

Na sličan način hvali i junaštvo vojvode Tomice, Ivanovog pretka, koji se zajedno s njim istaknuo u brojnim borbama:

*Da li nam je kurbegović Mujo,
Mrki muče od Gabele grada?
Posiče ga Tomica vojvoda
Više bile kule od Igrana.*⁶⁶

U objavljenoj literaturi uvriježila se pretpostavka da je kulu uoči ili tijekom Kandijskog rata (1645. – 1669.) podigao upravo Ivan Antičić,⁶⁷ no analizom građevnog stanja i povijesnog razvoja kule uočavamo da je kula imala tri građevne faze pa je u svakoj bila nadograđivana i dodatno utvrđena. Tomasović smatra da je kula izgrađena radi nadzora kasnoantičkog i srednjovjekovnog puta koji je od Živogošća vodio prema Drašnicama i prolazio sjevernije od kule⁶⁸, moguće već u prvom razdoblju osmanlijske okupacije Primorja. U dva su se navrata primorska sela stavljala pod zaštitu Mletačke republike, u 1571. godini, potaknuti kršćanskom pobjedom kod Lepanta, kada je i potpisana Mocenigova dukala,⁶⁹ te pred Kandijski rat. Pretpostavljamo stoga da su navedeni povijesni događaji i ratne prilike potakli rekonstrukciju i nadogradnju kule u dva navrata.

Božanić-Bezić uočava da je kula izgrađena na vrhu sela koje se terasasto spušta prema moru, smještena tako da štiti ulicu koja se istočno od kule spušta prema jugu.⁷⁰ Temeljem popisa naselja hercegovačkog sandžaka, početkom 17. stoljeća u Igranama postoji dvadesetak kuća,⁷¹ no nije moguće utvrditi odnosi li se popis na igranske zaseoke u Biokovu ili se već formiralo selo uz kulu pa bi prema tome bila opravdana potreba da se na uzvisini sagradi ili rekonstruira kula za obranu. Položaj kule u odnosu na naselje detaljno je dokumentiran u Austrijskom katastru iz 1835. godine (sl. 6).

Najstariji grafički prikaz kule datira iz 1853. godine; autor crteža Mijat Sabljar prikazao je kulu gledano sa sjeveroistoka. Na crtežu se uočavaju ugaoni breteši i središnji

65 KAČIĆ MIOŠIĆ, ANDRIJA, 1983., 382.

66 KAČIĆ MIOŠIĆ, ANDRIJA, 1983., 430.

67 BOŽANIĆ-BEZIĆ, NEVENKA, 1970., 321.; TOMASOVIĆ, MARINKO, 2013., 69.

68 TOMASOVIĆ, MARINKO, 2012, 21.

69 Trideset sela, među kojima i Igrane, dragovoljno se stavilo pod mletačku upravu, a uvjeti su definirani u Mocenigovoj dukali. Vidi: ČOLAK, NIKOLA, 1959., 89.; RAVLIĆ, JAKŠA, 2000. (1934.), 78.

70 BOŽANIĆ-BEZIĆ, NEVENKA, 1970., 321. I ovaj navod možemo smatrati utemeljenim, budući da kula na pročeljima ima uz ugaone i središnje breteše, čime je pojačana njena obrambena uloga prema opisanom komunikaciji koja vodi prema moru.

71 RAČKI, FRANJO, 1882., 178.

59 SOLDI, JOSIP ANTE, 1993., 22.

60 ZLATOVIĆ, STIPAN, 1889., 93.; SOLDI, JOSIP ANTE, 1993., 25.

61 RIMAC, MARKO, 2020., 27.

62 RIMAC, MARKO, 2020., 29-30.

63 JURIŠIĆ, HRVATIN GABRIJEL, 1998.-1999., 353.

64 <http://sss-makarska.hr/spisi/velikani/kacic/razgovor/113.htm> (3. 5. 2020.).

6 Austrijski katastar, 1835. godina, detalj – položaj kule (katastarska čestica broj 150)
Austrian land cadastre, 1835, detail – location of the tower (parcel no. 150)

breteš sjeveroistočnog pročelja, s nizom puškarnica na raznim nivoima sjeveroistočnog i sjeverozapadnog pročelja⁷².

Izgleđ kule kako ju je prikazao Mijat Sabljar tijekom terenskih obilazaka 1853. godine sačuvan je gotovo u istoj mjeri do 60-ih godina 20. stoljeća, uz nešto više konstruktivnih oštećenja koja su se uočavala na nosivim zidovima kule kao posljedica jakog potresa koji je 1962. godine pogodio Makarsko primorje (sl. 7).

Kula je višekatnica pravokutnog tlocrta, vanjskih gabarita 7 x 8,40 metara. Građena je od priklesanog kamena u mortu, a na uglovima pojačana većim kamenim blokovima. Na jugozapadnom pročelju u prizemlju su vrata s lučnim otvorom, vjerojatno otvorena naknadno, budući da su na istom pročelju i manja vrata u nivou prvog kata, kakva su uobičajena na obrambenim građevinama.⁷³ Vratima koja su postavljena na višem nivou pristupalo se drvenim ljestvama koje su branitelji uvlačili u kulu i time se dodatno osiguravali od provale. Na svim pročeljima kule niz je puškarnica, a na najvišem nivou sačuvani su zidani breteši na

kamenim konzolama, smješteni na uglovima kule te u središnjem dijelu svakog pročelja.

Na kuli se uočavaju tri faze gradnje. Na jugoistočnom pročelju kule i danas su vidljivi tragovi nekadašnjeg zabata, iz čega zaključujemo da je u prvoj fazi kula bila dvokatna građevina u visini od oko 6 metara do strehe, s dvostrešnim krovom. Sva su pročelja opremljena većim brojem puškarnica, koje flankiraju i vrata na jugozapadu. U drugoj fazi gradnje kula je nadograđena za kat, kada dobiva četverostrešno krovništvo s pokrovom od lomljenih kamenih ploča⁷⁴ te na jugozapadnom zidu breteš na kamenim konzolama koji dodatno osigurava ulaz u kulu. U trećoj fazi gradnje, vjerojatno tijekom Kandijskog rata, nadograđen je završni kat kule s bretešima na uglovima i u središnjem dijelu svih pročelja.⁷⁵ Na svim je pročeljima kule niz puškarnica na ukupno pet nivoa, što Zalinu kulu čini jednom od najviših kula Makarskog primorja.⁷⁶ Posebnost u odnosu na druge kule Makarskog primorja predstavlja unutrašnja međukatna konstrukcija Zaline kule. Uočavamo izostanak zidane svodne konstrukcije nad prizemljem, koju imaju gotovo sve kule Makarskog primorja.⁷⁷ Na

72 Mijat Sabljar (1790. – 1865.) bio je cesarski i kraljevski major, javni radnik i znanstvenik, osnivač i upravitelj Arheološkog odjela Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, kasnije Arheološkog muzeja. Od rujna 1853. do svibnja 1854. godine poduzeo je drugo putovanje po Dalmaciji, kada je obišao Makarsku i njeno primorje. Tijekom putovanja svoje je spoznaje bilježio u putnim ili terenskim bilježnicama, koje se pod brojevima 8 i 20 uz ostalu njegovu ostavštinu čuvaju u Ministarstvu kulture RH u Zagrebu. Vidi: TOMASOVIĆ, MARINKO, 2013., 11, 70.

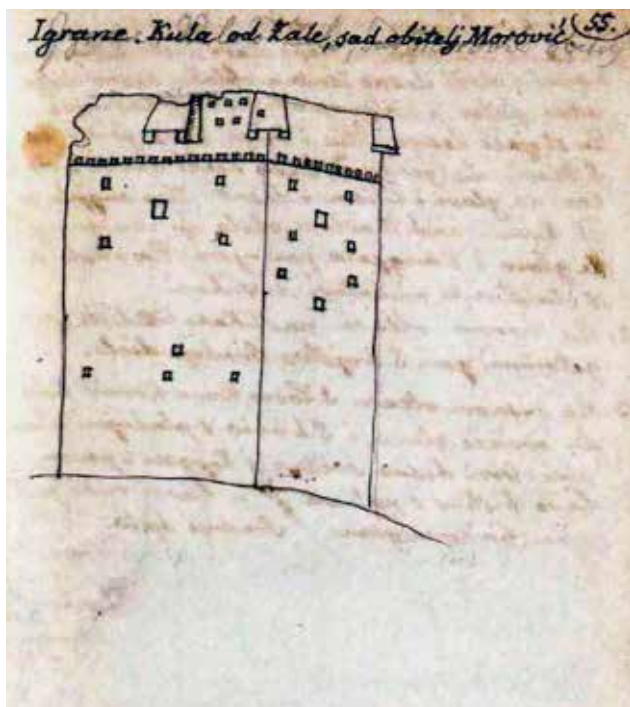
73 U Makarskom primorju manja vrata na prvom katu nalazimo na Lalića kuli u Sridi Sela, Tučepi, Jurića kuli u Čisti, Gradac, kuli u Podaci, kuli na Zelenki, Malom kaštelu u Kotišini i dr. Karakteristična su i vrata na luk u prizemlju, redovito dvokrilna, za koja smatramo da se otvaraju naknadno jer su u kontradikciji s obrambenom funkcijom vrata na katu. Nalazimo ih na kulama i kaštelima: kuli u Čisti, Velikom kaštelu u Kotišini, Lalića kuli u Sridi Sela, Tučepi i dr.

74 I danas se u nivou nadogradnje treće faze gradnje kule uočava otučena streha od lomljenih kamenih ploča, kao i promjena u strukturi zidanja. Visina strehe druge faze nadogradnje iznosi 8,80 metara.

75 Breteši završnog kata kule građeni su kamenom, a nad konzolama je konstruktivno postavljen kameni nadvoj bez zasjeka.

76 Visina kule do strehe krova iznosi 10,80 metara. Komparativne primjere nalazimo u danas jako oštećenoj Roščića kuli u Podgori i kuli u zaseoku Čista, Gradac.

77 Svodnu konstrukciju, redovito u tipu bačvaste konstrukcije, nalazimo u kuli u Podaci, kuli na Zelenki u Makarskoj, Bušelića i Lalića kuli u Sridi Sela u Tučepima, kuli na obali i Roščića kuli u Podgori i dr. O kuli u Podaci i kuli u Čisti vidi više u: GAMULIN, ANITA, 2012., 93-104.; UJDUROVIĆ, MIROSLAV, 2012., 105-120.

7 Mijat Sabljar, crtež Zaline kule, 1853.

Mijat Sabljar, drawing of Zalina tower, 1853

svim nivoima kule sačuvane su u unutrašnjosti kamene konzole koje su nosile drvene međukatne konstrukcije, a izostanak svoda treba tražiti u dimenzijama kule, odnosno u rasponu koji je lakše savladati drvenom konstrukcijom. Također pretpostavljamo da je ovakvo stanje konstrukcije određeno već prvom fazom građevine koja je bila u tipologiji kuće – kule, budući da u toj fazi gradnje izostaju svod u prizemlju i breteši, koje redovito nalazimo kod ostalih kula u Primorju (sl. 8).

Vrata na luk koja danas postoje u prizemlju jugozapadnog pročelja kule grade se vjerojatno kada jenjava ratna opasnost, dakle kada se potpisanim sporazumima mletačko-turska granica pomiče prema zaleđu⁷⁸ pa je Makarskim primorjem donekle zavladao sigurnost. Ipak se i nakon uspostave granice izvan obuhvata Primorja sporadično osmanlijske čete zalijeću na prostor Primorja, stoga se sve do sredine 18. stoljeća u Primorju grade građevine koje imaju obrambene karakteristike.⁷⁹ Ne treba stoga čuditi da su i vrata u prizemlju flankirana puškarnicama za sigurniju zaštitu kule. Gledano s obrambenog aspekta, vrata u prizemlju i na katu ne mogu postojati istovremeno, jer tada vrata na katu gube smisao, pogotovo kada znamo da unutrašnjost kule nema svodnu konstrukciju koja bi bila dodatna barijera za obranu. Pretpostavljamo dakle da se vrata u prizemlju grade u prvom dijelu 18. stoljeća, kada kula gubi svoj obrambeni značaj. Već 1853. godine kula je dokumentirana bez namjene i bez

⁷⁸ Mir u Srijemskim Karlovcima potpisan je 1699. godine, a Požarevački mir 1718. godine.

⁷⁹ Uz more se sve do sredine 18. stoljeća grade ljetnikovci i stambeno-gospodarski sklopovi od kojih mnogi imaju zatvorena dvorišta, obrambene zidove i puškarnice.

krova, dakle degradirana je već ranije, a takav će izgled zadržati sve do 2000. godine, kada se rekonstrukcijom kuli vraća izgled iz četvrte graditeljske faze (sl. 9, 10).

Trećoj fazi kule kao višekatne građevine s nizom breteša pod strehom krova nalazimo komparativni primjer u Nonkovića kuli u Kleku, koju u 17. stoljeću gradi obitelj Nonković koja se istakla u oslobađanju Donje Neretve na strani Mlečana,⁸⁰ ali isto tako i u osmanskom graditeljstvu, na primjeru Bišćevića kule u Gabeli, koju u sklopu vlastitog posjeda gradi ugledna mostarska obitelj Bišćević⁸¹ (sl. 11, 12).

Bez krova još od sredine 19. stoljeća, Zalina kula dodatno je konstruktivno oštećena u potresu 1962. godine. Konzervatorski zavod za Dalmaciju u godinama nakon potresa proveo je konstruktivnu sanaciju kule izvedbom rešetkastog a-b nosača koji je s unutrašnje strane podupirao kulu.⁸² Nosač se sastojao od sustava četiriju vertikalnih a-b nosača izvedenih u uglovima kule i horizontalnih a-b greda izvedenih u razini nekadašnjih međukatnih konstrukcija kule, koji je činio prostornu podupornu konstrukciju.⁸³ Armatura vertikalnih i horizontalnih nosača „točkasto“ je povezana s nosivim zidovima kule, bez usijecanja serklaža,⁸⁴ tako da nije napravljena devastacija izvornih zidova kule, ali zahvatom nije rehabilitiran izvorni korisni prostor kakav je mogla osigurati potpuna sanacija i rekonstrukcija kule. Pretpostavljamo da se nisu bili stekli financijski uvjeti za potpunu rekonstrukciju kule, stoga se nastojalo podupornom konstrukcijom u njoj unutrašnjosti osigurati stabilnost do buduće obnove. Iako je konstrukcija izvedena od suvremenog materijala – armiranog betona, valja napomenuti da je način njene izvedbe zadržao i danas važeće konzervatorske principe, budući da se konstrukcija nije ugrađivala u zidanu strukturu kule, već se samo točkasto spajala armaturom s unutrašnjim licem zidane konstrukcije, što je prilikom obnove koja je uslijedila tek nakon gotovo četrdeset godina omogućilo njeno lako uklanjanje bez devastiranja unutrašnjeg lica zida (sl. 13).

U razdoblju od 2000. do 2004. godine proveden je cjelovit zahvat sanacije i rekonstrukcije Zaline kule financiran kroz redovni program zaštitnih radova Ministarstva kulture RH.⁸⁵ Obnova kule uključila je uklanjanje ranije opisane armirano-betonske poduporne konstrukcije iz unutrašnjosti kule,

⁸⁰ BOŽANIĆ-BEŽIĆ, NEVENKA, 1965., 175.

⁸¹ ZELENKA, ANĐELKO, 1978., 91.

⁸² BEŽIĆ, NEVENKA, 1962, 70.; BOŽANIĆ-BEŽIĆ, NEVENKA, 1970, 321-323.; DEMORI STANIČIĆ, ZORAIDA, 1998.-1999., 382-383. U Staroj planoteci Konzervatorskog odjela u Splitu čuva se nacrt armaturnog plana izrađen tijekom obnove kule nakon 1962. godine.

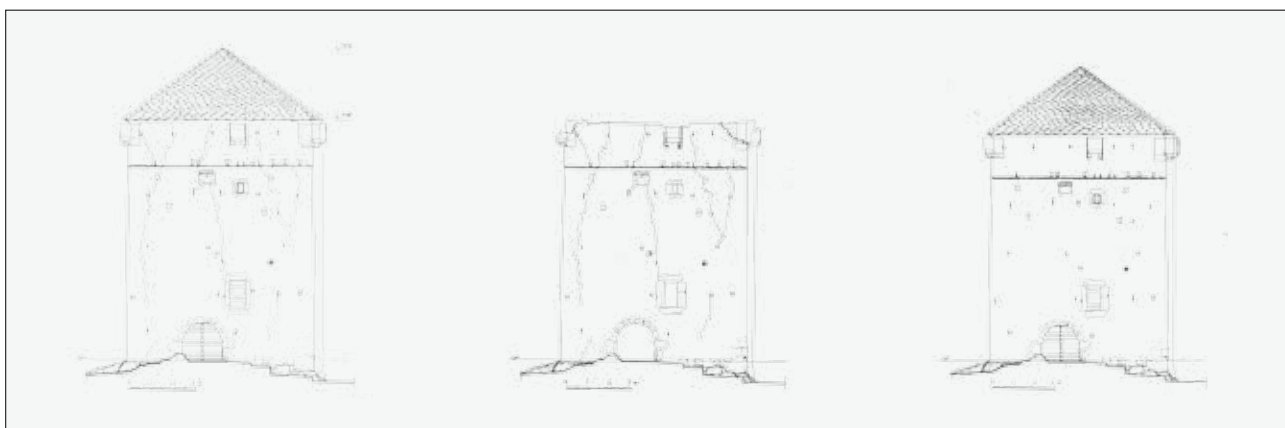
⁸³ U Arhivu Konzervatorskog odjela u Splitu sačuvana je arhitektonska dokumentacija i detaljni armaturni plan opisane konstrukcije.

⁸⁴ Nacrt armature pohranjen je u Staroj planoteci Konzervatorskog odjela u Splitu, nije datiran i nema navedenog projektanta.

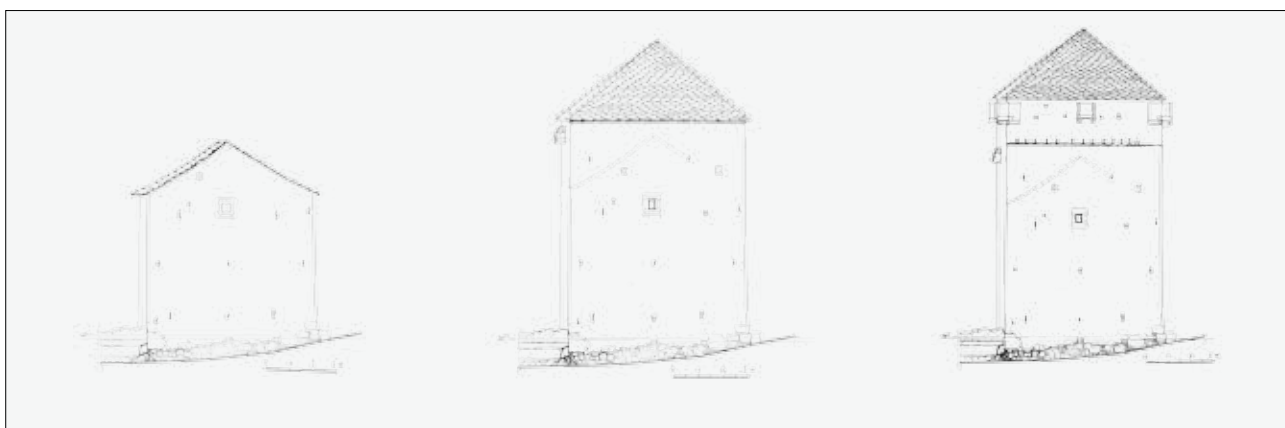
⁸⁵ Arhitektonsku dokumentaciju postojećeg stanja kule izradio je 2000. godine Konzervatorski odjel u Splitu, konzervatorski tehničari Nenad Ivanišević i Mladen Popović. Projekt rekonstrukcije kule izradila je 2000. godine tvrtka „Grading projekt“ d.o.o. iz Splita temeljem konzervatorskih smjernica nadležne konzervatorice Anite Gamulin, d.i.a. Radove sanacije i rekonstrukcije kule izvela je tvrtka „Građevinar“ iz Podbablja, vlasnika pokojnog Branka Čapina.

8 Zalina kula, jugozapadno pročelje, tri faze prostornog razvoja kule (crtež: A. Gamulin, 2020.)
Zalina tower, southwest façade, three phases of spatial development (drawing: A. Gamulin, 2020)

9 Zalina kula, jugozapadno pročelje, stanje iz prvog dijela 18. stoljeća, stanje od 1853. do 2000. godine i stanje nakon obnove 2000. godine (crtež: A. Gamulin, 2020.)
Zalina tower, southwest façade, state in the first half of the 18th century, state between 1853 and 2000 and state after restoration on 2000 (drawing: A. Gamulin, 2020)

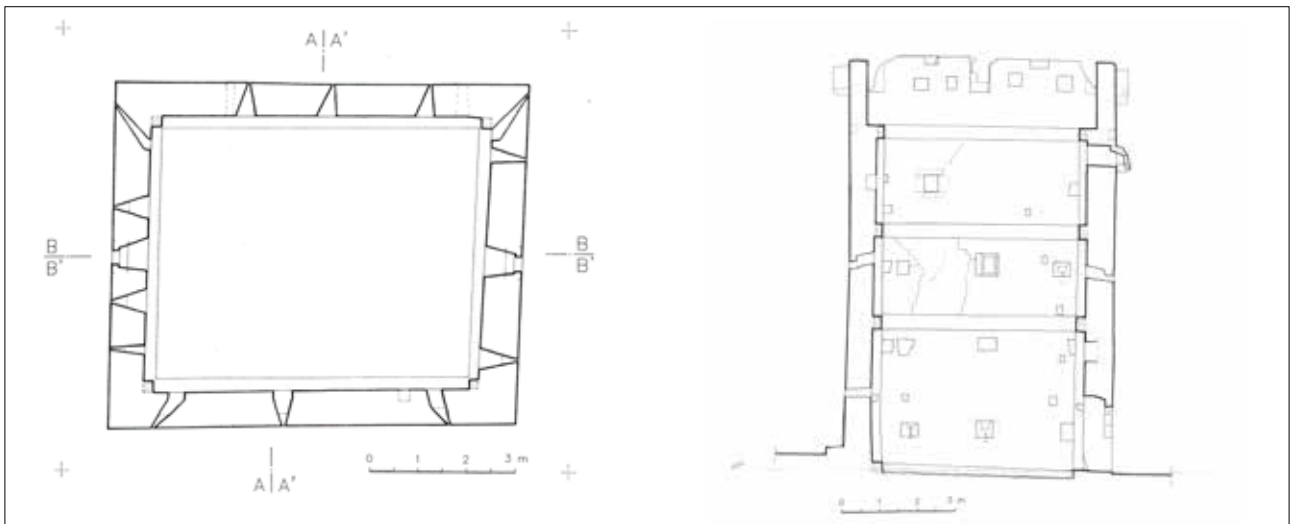
10 Zalina kula, jugoistočno pročelje, prve tri faze prostornog razvoja kule (crtež: A. Gamulin, 2020.)
Zalina tower, southwest façade, first three phases of spatial development (drawing: A. Gamulin, 2020)

11 Nonkovića kula u Kleku (fototeka KO Split)
Nonkovića tower in Klek (photo library of the Conservation Department Split)

12 Bišćevića kula u Gabeli (objavio Anđelko Zelenika 1972.)
Bišćevića tower in Gabela (published by Anđelko Zelenika, 1972)

13 Igrane, Zalina kula, karakterističan kat i presjek kule nakon zahvata sanacije 1962. godine (Planoteka Konzervatorskog odjela u Splitu, nakon 1962. godine)

Igrane, Zalina tower, typical floor and section of the tower after 1962 restoration (Architectural Drawings Collection of the Conservation Department Split, after 1962)

14 Zalina kula, sjeveroistočno pročelje (foto: D. Domančić, 1962.)
Zalina tower, northeast façade (photo: D. Domančić, 1962)

15 Zalina kula, sjeveroistočno pročelje (foto: A. Gamulin, 2010.)
Zalina tower, northeast façade (photo: A. Gamulin, 2010)

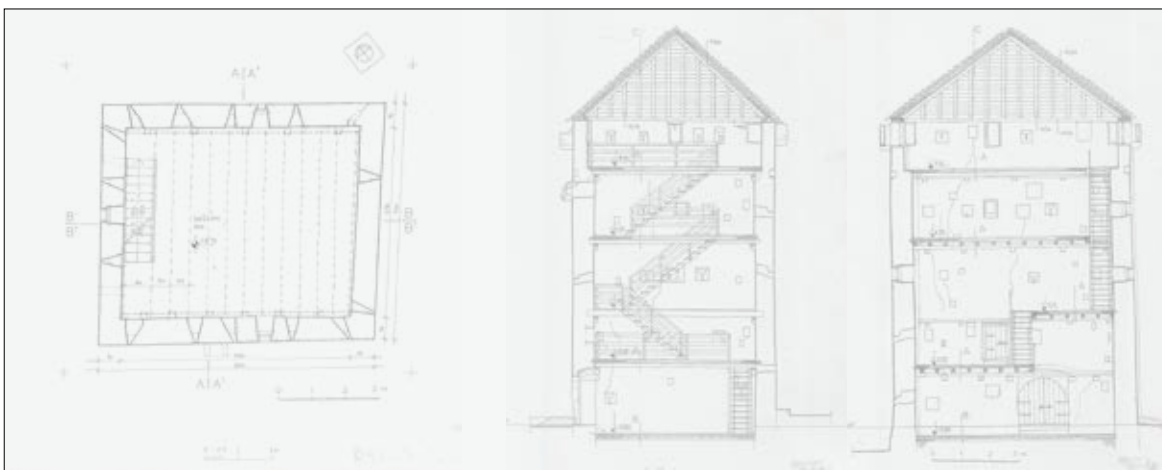
16 Zalina kula, pogled s juga (foto: D. Domančić, 1962.)
Zalina tower, south view (photo: D. Domančić, 1962)

17 Zalina kula, pogled s juga (foto: A. Gamulin, 2010.)
Zalina tower, south view (photo: A. Gamulin, 2010)

18 Tipologija breteša 2. i 3. faze razvoja kule
(foto: A. Gamulin, 2010.)
Breteche types belonging to 2nd and 3rd architectural
phases of the tower
(photo: A. Gamulin, 2010)

19 Igrane, Zalina kula, projekt rekonstrukcije – karakterističan kat i presjeci kule (izradio „Grading projekt“ d.o.o., Split, 2000.)
Igrane, Zalina tower, reconstruction project – typical floor and sections of the tower (Grading projekt d.o.o., Split, 2000)

konsolidaciju nosivih zidova postupcima injektiranja i fugiranja te rekonstrukciju svih međukatnih drvenih konstrukcija na izvornim nivoima koji su definirani sačuvanim kamenim konzolama, i to kao tradicionalnih drvenih grednjaka nad nazidnicama. Kula je zakrovljena četverostrešnim drvenim krovom s tradicijskim pokrovom od lomljenih kamenih ploča, kakav je kula izvorno imala. Sve puškarnice na pročeljima kule su sanirane, a breteši rekonstruirani (sl. 14-17).

Uočena su dva tipa breteša. Iz druge faze gradnje sačuvan je na jugozapadnom pročelju breteš na kamenim konzolama koje na unutrašnjoj strani imaju utor kako bi mogle prihvatiti čeno ugrađenu monolitnu kamenu ploču. Breteši iz treće faze imaju nad konzolama horizontalni kameni nadvoj nad kojim je građen zaštitni zid od lomljenog kamena (sl. 18).

Istražnim radovima u prizemlju kule ustanovljeno je postojanje zemljane podnice pa je pod obnovljen na sličan način, izvedbom žbukane podnice. Puškarnice su opremljene fiksnim staklima kako bi se onemogućio prodor oborinske vode i stekli uvjeti za korištenje kule u zimskom periodu, a vrata u prizemlju i na katu dobila su tradicijski izvedenu stolariju opremljenu kovanim okovom (sl. 19).

Unatoč uspješno provedenim radovima rekonstrukcije, koji su u odnosu na izvorno stanje napravili samo manji ustupak koji se sastojao u tome da je konstrukcija prvog kata izvedena do pola tlocrta kako bi se ostvario prostraniji ulaz, budući da su izvorne međukatne visine kule izrazito niske i iznose svega 220 cm, kula dulje vrijeme nije dobila adekvatnu namjenu. Izvorno osmišljena kao centar društvenog i kulturnog života Igrana, kula je trebala objediniti kulturnu ponudu za turiste u ljetnim mjesecima i postati prostor za razna društvena događanja domicilnom stanovništvu tijekom godine, no nažalost nije zaživjela. Općina Podgora, koja je vlasnik kule, tek je povremeno koristila prizemlje kule za turističko-ugostiteljsku namjenu, dok su gornji katovi ostajali bez namjene. Tek 2020. godine Turistička zajednica Igrane pokrenula je izradu projekta virtualnog muzeja u kuli, a sugerirana je upravo tema obrane Makarskog primorja u vrijeme mletačko-turskih sukoba tijekom 16. i 17. stoljeća, koja je slabije poznata široj javnosti. Program će se kandidirati za financiranje iz programa Europskih fondova (sl. 20).

LITERATURA

ALIČIĆ, S. AHMED, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo, 1985.

BADURINA, ANĐELKO, Samostanska arhitektura podbiokovskog područja franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, *Kačić, Zbornik franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, sv. 16., Split, 1984., 233-253.

BAJRAKTAREVIĆ, SULEJMAN, Turski dokumenti Franjevačkog samostana u Živogošću i Makarskoj, *Zbornik Historijskog instituta JAZU u Zagrebu*, Vol. 4., Zagreb,

20 Igrane, Zalina kula, jugozapadno pročelje (foto: A. Gamulin, 2019.)
Igrane, Zalina tower, southwest façade (photo: A. Gamulin, 2019)

1961., 383-392.

BEZIĆ NEVENKA, Makarsko primorje i potres, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 3, Zagreb, 1962., 67-73.

BOŽANIĆ-BEZIĆ, NEVENKA, Prilog evidenciji spomenika Donje Neretve, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, godina XIV, br. 6, Zagreb, 1965., 173-178.

BOŽANIĆ-BEZIĆ, NEVENKA, Kule na Makarskom primorju, *Makarski zbornik*, br. 1, Makarska, 1970., str. 321-323.

BOŽEK, SANJA; KUNAC, ANA, *Dva stoljeća arheologije na Makarskom primorju*, Makarska, 1998.

ČOLAK, NIKOLA, Iz života iseljenika Makarske i njenog primorja na srednje dalmatinskom otočju u XVII. i XVIII. stoljeću, *Prilozi povijesti otoka Hvara 1*, Split, 1959., 87-121.

DEMORI STANIČIĆ, ZORAIDA, Zaštita spomenika kulture u Igranima, *Kačić - Zbornik franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, sv. 30-31, Split, 1998.-1999., 379-384.

DEMORI STANIČIĆ, ZORAIDA, Ladanjska arhitektura na Makarskom primorju, *Kultura ladanja, Zbornik radova sa znanstvenih skupova „Dani Cvita Fiskovića“ održanih 2001. i 2002. godine*, (ur.) Nada Grujić, Zagreb, 2006., 131-142.

GAMULIN, ANITA, Kula u Podaci, *Makarsko primorje*, br. 10, Makarska, 2012., 93-104.

- JOVIĆ, NEVEN, Makarsko primorje u razdoblju osmanske uprave, *Rostra*, Vol. 7, No. 7, Zadar, 2016., 105-122.
- JURIŠIĆ, GABRIJEL HRVATIN, Pogled u prošlost i sadašnjost Igrana, *Kačić – Zbornik franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, sv. 30-31, Split, 1998.-1999., 341-369.
- JURIŠIĆ, KARLO, Crkve biokovsko-neretvanskog područja u doba turske vladavine (16.-17. stoljeće), *Kačić – Zbornik franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, sv. 2, Split, 1969., 101-151.
- JURIŠIĆ, KARLO, Nazivi naselja Makarskog primorja, *Makarski zbornik*, br. 1, Makarska, 1970., 83-113.
- JURIŠIĆ, KARLO, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb, 1972.
- JURIŠIĆ, KARLO, Lepantska pobjeda i Makarska krajina, *Adriatica maritima Instituta JAZU u Zadru*, sv. 1., Zadar, 1974., 211-225.
- JURIŠIĆ, KARLO, Nalaz pečatnjaka drašničkog kneza Matijaševića u Igranima, *Makarsko primorje*, br. 4, Makarska, 1999., 77-81.
- KAČIĆ-MIOŠIĆ, ANDRIJA, *Razgovor ugodni naroda slovinškoga*, Zagreb, 1889.
- KAČIĆ MIOŠIĆ, ANDRIJA, *Razgovor ugodni naroda slovinškoga*, Split, 1983.
- KADČIĆ PEKO, PETAR, Poviest okružja makarskoga, *Arhiv za povjestnicu jugoslovensku*, Knjiga VII, Zagreb, 1863., 92-128.
- LULICH, ANTONIO, *Compendio storico e cronologico di Macarsca e del suo litorale ossia Primorje*, Split, 1860.
- LJUBIĆ, ŠIME, Listine X., *Monumenta SHSM*, XXII., Zagreb, 1891.
- MARASOVIĆ, KATJA, *Kaštelanski kašteli*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb, 2002.
- RAČKI, FRANJO, Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskoga pašaluka, *Starine JAZU*, Knj. XIV., Zagreb, 1882., 173-195.
- RAVLIĆ, JAKŠA, Makarska i njezino primorje, Dopunje no i izmijenjeno izdanje, Makarska, 2000. (1934.)
- RIMAC, MARKO, *Zalina kula u Igranima – povijesni kontekst i načini interpretacije povijesnih zbivanja*, Omiš, 2020.
- SOLDO, JOSIP ANTE, *Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća*, Split, 1993.
- ŠABANOVIĆ, HAZIM, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1959.
- ŠUTIĆ, BALDO, Makarsko primorje pod turskom upravom (1475.-1684.), *Makarsko primorje*, br. 10, Makarska, 2012., 51-66.
- TOMASOVIĆ, MARINKO, Arheološka topografija priobalnih Drašnica i Igrana do kasnog srednjeg vijeka i razmatranja o kontinuitetu lokaliteta, *Makarsko primorje*, br. 10, Makarska, 2012., 7-33.
- TOMASOVIĆ, MARINKO, *Mijat Sabljar (1690.-1765.) i Makarsko primorje*, Makarska, 2013.
- UJDUROVIĆ, MIROSLAV, Kula na Čisti u Gracu, *Makarsko primorje*, br. 10, Makarska, 2012., 105-120.
- VEŽIĆ, PAVUŠA, Ranoromaničke crkvice Makarskog primorja, *Makarsko primorje*, br. 4, Makarska, 1999., 19-33.
- VRANDEČIĆ, JOSIP, Motivi mletačko-osmanskih ratova u Kačićevu stvaralaštvu, *Fra Andrija Kačić Miošić i njegovo doba*, HAZU, Zagreb, 2007., 295-307.
- ZELENKA, ANĐELKO, *Gabela na Neretvi u doba Turaka, Historijski pregled, obrambeni značaj i zaštitno-konzervatorski problem*, Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Centar za postdiplomski studij Dubrovnik, Dubrovnik, 1978.
- ZLATOVIĆ, STJEPAN, *Franovci države Presvetog Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888.
- ZLATOVIĆ, STJEPAN, Kronika o. Pavla Šilobatovića o četovanju na Primorju (1662-86.), *Starine JAZU*, knj. XXI, Zagreb, 1889.
- ZLATOVIĆ, STJEPAN, Topografske crtece o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve, *Starohrvatska prosvjeta*, god. III, br. 3 i 4, Knin, 1897., 110-113.

IZVORI

Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju
Planoteka i fototeka Konzervatorskog odjela u Splitu

MREŽNI IZVORI

www.mapire.ez/en/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1898286.301305819%2C5355221.92616788%2C1900538.8049830978%2C5355460.791881272 (6. 3. 2020.)
Hrvatski biografski leksikon, Dukić, Davor (2005.) (21. 7. 2013.)
www.igrane.org/hr/15/zupna-crkva-crkva-gospe-od-ruzarija (3. 5. 2020.)
<http://sss-makarska.hr/spisi/velikani/kacic/razgovor/113.htm> (3. 5. 2020.)
<http://mapire.eu/map/cadastral> (22. 3. 2021.)
<http://geoportal.dgu.hr>, pristup (22. 3. 2021.)

Summary

FORTIFICATION IN THE MAKARSKA LITTORAL DURING THE OTTOMAN-VENETIAN WARS: THE CASE OF IGRANE

The village of Igrane is situated in the Makarska littoral, 18 kilometres east from Makarska. During the Ottoman-Venetian wars in the 16th and 17th centuries, Igrane shared the fate of all Makarska villages from the end of the 15th century, when the littoral came under Ottoman rule, until the end of Ottoman control obtained with the Treaty of Karlowitz in 1699. Despite their efforts to receive protection of the Venetian Republic together with other villages on the coast, when it came to defence they often depended on their own strength and resourcefulness, since Venice, despite the promises given, did not have enough strength or interest to protect the coast and its inhabitants. The specific geographical and strategic position of the entire littoral (and thus also of Igrane) on the very border of the two great forces at war, led to the self-organization of the inhabitants and the construction of different types of fortifications. In the now abandoned hamlet of Markovići, there was a tower that can no longer be precisely located, and next to the cemetery of St Saviour in Igrane there once existed a defensive wall, today partially preserved. The site of Kuline northeast of the cemetery contains archaeological remains of a fortified structure that was probably used for residential agricultural purposes. The most important defensive structure in Igrane is the Zalina tower, named after the coastal serdar and captain Ivan Antičić Zala († 1692). Previous studies mostly state that the tower predates the Cretan War (1645 – 1669), but the analysis of the architectural

structure of the tower shows three distinct phases of construction. In the first phase, the structure corresponded to the type of a fortified house on two floors with a series of loopholes, a door on the first floor and a gable roof. During the second phase, the structure was extended and provided with a bretèche on its south-west façade and a hip roof; it was reconstructed again before the Cretan War by a series of bretèches under the hip roof, constructed at the corners and in the middle of each façade. At the beginning of the 18th century, the tower lost its primary defensive function, so a double arched door was added on the ground floor. The loss of defensive purpose led to gradual degradation of the tower, and the earliest drawing of the tower made by Mijat Sabljarić in 1853 already shows it as a ruined, roofless structure. After the 1962 earthquake which struck the entire Makarska littoral, a reinforced concrete grid was built inside the tower, but the tower itself was not completely restored. Only in 2000 was the tower restored and reconstructed as part of the regular protective programme of the Ministry of Culture of the Republic of Croatia. The original appearance of the tower was re-established by the restoration of walls and bretèches and the construction of a four-pitched roof with a stone slab covering, while the restoration of five wooden floor structures in the interior resulted in an adequate space for cultural, social and tourist purposes.

